

H O O F D E N & Z I N N E N

Heimwee naar
het CDA

In een recent vraaggesprek actualiseerde de befaamde Amerikaanse socioloog Daniel Bell de stellingname uit zijn *The Cultural Contradictions of Capitalism* (1976): 'Kapitalisme is verandering, verstorning, beroering. Iets kan goedkoper, beter, efficiënter. Niets is heilig. Niet de samenleving op zich, maar het kapitalisme verscheurt ons, en verandert de samenleving voortdurend. En iedere veranderende samenleving heeft iets nodig waarmee ze haar stabiliteit op den duur kan bewaren. Daar moet de cultuur voor zorgen. (...) Ik ben cultureel conservatief omdat ik denk dat in de cultuur een zeker gevoel van continuïteit benadrukt moet worden. Zeker als de economie intussen alles ondersteboven haalt' (NRC *Handelsblad*, 15-2-1996). Hoewel ik een groot bewonderaar ben van Bell, meen ik deze grote denker hier op een onvermoede -en voor zijn stelling fatale- contradictie te moeten betrappen: de relatie tussen cultuur en continuïteit is een uiterst problematische geworden. De idee dat de sfeer van de cultuur een stabiele tegenkracht zou kunnen vormen tegenover de werfelwind van het kapitalisme -als het oog in een orkaan- lijkt moeilijk houdbaar. Om te beginnen houdt de dynamiek van het kapitalisme geen halt bij het domein van de cultuur. Efficiency-denken en economisme zijn dermate dominante denkstijlen geworden, dat zij penetreren in alle uithoeken van het menselijk hande-

len. En wat te denken van de culturele gevolgen van de turbomotor van het modernisme? Het proces van rationalisering en 'onttovering' heeft stelselmatig traditie en stabiliteit op de proef gesteld, met 'detraditionalisering' als alom aanwezige opbrengst. Er is dan ook veel voor te zeggen de cultuur niet als 'stabiele tegenkracht' te zien, maar als een sfeer eveneens vol turbulentie en verscheuring. De door Bell verlangde culturele vluchtheuvel lijkt een fantoom.

Een fundamenteeler argument hiervoor lijkt me nog - zeker voor Nederland-, dat er, als gevolg van bovengenoemde ontwikkelingen, binnen het domein van de cultuur een ongekende ceasuur is opgetreden. Dramatisch gesteld, het eeuwenoude plechtanker van onze cultuur is weggeslagen: het christendom (of religie als zodanig) is bezig te verdwijnen als referentie- of tenminste contrapunt van de (samenlevings)cultuur. Is dit zogenaamde seculariseringsproces niet een van de grootste discontinuïteiten in de cultuur, in het licht waarvan het einde van de Koude Oorlog een oppervlakte-evenement zal blijken te zijn?

Wat ben jij van huisuit?

Want waar hebben we het over? Tweeduizend jaar christendom, tweeduizend jaar (morele) competentiestrijd tussen kerk, staat en burger, tweeduizend jaar existentieel tobben met schuld, boete en zieleheil; het lijken verschijnselen uit de culturele antropologie, eerder dan uit onze eigen cultuurgeschiedenis.

Overdreven? Het eens verzuilde domineesland Nederland is, volgens het roemruchte secularisatie-rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau, qua levensbeschouwelijk klimaat te vergelijken met de vroegere DDR. We spreken dan over de meest seculaire landen ter wereld. Driekwart van de Nederlanders zal in de nabije toekomst buitenkerkelijk zijn en volgens SCP-onderzoeker Becker valt dat uiteindelijk gelijk te stellen met 'ongelovig' en 'niet-christelijk' (er is volgens hem een vrij harde causale relatie tussen buitenkerkelijkheid en op den duur geloofsafval.)

Nu zal er wel wat af te dingen zijn op de 'theologische statistiek' van het SCP, maar dat er een gigantische breuk in de Nederlandse culturele traditie is opgetreden tussen 1966 en 1991 is evident. Om maar eens wat simpels te noemen: de vraag 'wat ben jij van huisuit?' maakt geen deel meer uit van het kennismakingsrepertoire. In de massacultuur zijn god en godsdienst zo goed als afwezig. De afwisseling van *Goede tijden, slechte tijden* kan het stellen zonder religieuze duiding. Als onderwerp van maatschappijkritiek, hoon en spot zijn religie en kerk anathema geworden. Geen cabaretier die er woorden aan vuilmaakt, geen moppenboekje dat er de lachers nog door op zijn hand probeert te krijgen. En waar men zich ook geen illusies over moet maken is dit: er groeit een hele generatie op voor wie Jezus, Maria en Abraham totale vreemden zijn en voor wie kerk, bijbel en christendom zo ongeveer gelijkstaan met de zwart/wit tv,

H O O F D E N & Z I N N E N

de flesseschrapper en de kolenkachel van opa en oma. Dat is, hoe je het wendt of keert, op zijn minst cultureel armoedig te noemen.

De agnostische samenleving

Wat verbazing wekt is de relatie-ve onverschilligheid waarmee deze historisch unieke kentering wordt tegemoetgetreden. In het bijna saai rijtje maatschappelijke vraagstukken globalisering, individualisering, informatisering, komt secularisering – opgevat als het wegvallen van (de christelijke) levensbeschouwing als bepalende trek van onze cultuureigenlijk niet voor. Het leeglopen van de kerken, de verbouwing van kerkgebouwen tot *house-discotheken* en advocatenkantoren, het wordt allemaal tamelijk gelaten geobserveerd. De geseculariseerde spraakmakende gemeente van Nederland beziet minzaam en laconiek hoe christelijk Nederland fragmenteert en probeert te redden wat er nog te redden valt. In kerkelijke en beperkt academische kring mag het seculariseringsproces in relatie tot het vraagstuk van de publieke moraal onderwerp van enige discussie zijn, die kring valt beslist niet ver uit te breiden. Laat ik het zo zeggen: de impact van het secularisatie-rapport van het SCP verhiel zich tot de impact van het rapport van de commissie-Van Traa als een kinderbijbel tot honderd containers soft-drugs.

Je zou kunnen stellen dat we hier te maken hebben met een afspiegeling of uitvergroting van hoe het fenomeen van secularisatie op persoonlijk vlak wordt beleefd.

Secularisering als maatschappelijk verschijnsel wordt op eenzelfde manier tegemoetgetreden als het verdampen van de christelijke identiteit bij mensen persoonlijk. De humanistische filosoof Paul Cliteur maakt over dit laatste enkele rake opmerkingen in het themanummer 'Zingeving als specifiek modern probleem' van *Civis Mundi*, professor Couwenberg's tijdschrift voor politieke filosofie en cultuur. In zijn bijdrage 'Atheïsme en de zin van het leven' maakt Cliteur zich op een fraaie manier kwaad op het in onze samenleving zolangzamerhand dominante type van de gemakzuchtige agnost. 'Een agnost is iemand die diep in zijn hart een hekel heeft aan het nadenken over God of een alternatief voor Hem. Omdat hij meent dat zo iets niet helemaal goed te verkopen is (hij is tenslotte een intellectueel en *zou* toch over dit onderwerp iets belangwekkends te melden moeten hebben) verschanst hij zich achter een op het eerste gezicht excentriek en zowel moreel als intellectueel verheven standpunt: 'ik weet niet of God bestaat; we kunnen het ook eigenlijk niet weten, want ons verstandelijk vermogen schiet tekort'. De agnost weet zich daarmee te omhullen met een schijn van levenswijsheid, tolerantie en bescheidenheid. In werkelijkheid is de agnost echter een intellectuele luiwammes, een 'Wichtig-tuer' (...)'.

Cliteur stelt dat al die zogenaamde agnosten eigenlijk *moderne heidenen* zijn die, anders dan atheïsten, niet in staat en bereid zijn tot beargumenteerde stellingnames waar het gaat om exis-

tentiële en theologische vragen. De taal van levensbeschouwing en zingeving is voor hen 'een vergeten taal' geworden.

In zijn pleidooi voor een meer beredeneerd debat over zingeving (aan dat foei-lelijke woord valt bij dit onderwerp helaas niet te ontkomen) tussen atheïsten en 'theïsten' toont Cliteur zich overigens een aanhanger van de minimale liberale moraal. Hij onderscheidt 'spelregels van de liberale samenleving' als respect, tolerantie, democratie, mensenrechten en dergelijke en lokaliseert het domein van levensbeschouwelijk pluralisme en meningsverschil op een afgebakend terrein van 'vragen over de zin van het leven'. Daarmee legitimeert hij in zekere zin via een achterdeur de agnostische onverschilligheid die er rond secularisering bestaat. Immers, die floreert nu juist bij de gratie van het schema van een neutrale staat en een pseudo-neutraal publiek domein tegenover een privé-domein, waarbinnen opvattingen over 'het goede leven' zouden thuishoren. Secularisering is in deze visie iets wat zich louter in de persoonlijke levenssfeer van mensen afspeelt: een kwestie van verminderde kerkgang door tennisclub-afspraken en van een wat eigenzinnig inkleuren van overgeleverde christelijke waarden en gebruiken, *that's all*.

Jubelstemming?

Het liberaal-filosofische onderscheid tussen neutrale publieke 'procedures' en een individueel reservaat voor waarden en levensbeschouwing heb ik echter altijd nogal gekunsteld en proble-

H O O F D E N & Z I N N E N

matisch gevonden. Cliteur vindt dat impliciet ook, want hij eindigt zijn artikel met een weinig neutrale morele uitspraak: "Alle Menschen werden Brüder" (...), broederschap onder diegenen die niet mijn broeders zijn in biologische zin, dat is een soort verworvenheid die we in een lang civielisatieproces zijn gaan leren. Het is in zekere zin tegen-natuurlijk. Maar broodnodig."

Cliteur illustreert hiermee dat de spelregels van de liberale samenleving niet uit het niets zijn voortgekomen en niet in *Reinkultur* kunnen bestaan. Hieraan liggen normen- en waardencomplexen ten grondslag als Cliteur's atheïstisch humanisme of – historisch overtuigender – het christendom. Het is ook niet voor niets dat juist in kringen van rechtswetenschappers en rechtsfilosofen het communitarisme-debat over 'gemeenschapswaarden', publieke moraal en gedeelde normen het meest intensief gevoerd wordt. Immers, hoe neutraal kunnen of moeten de wetten van een neutrale staat zijn en waardoor worden rechtsregels uiteindelijk gefundeerd en gelegitimeerd?

Het is ook niet voor niets dat de gesecculariseerde spraakmakende gemeente weliswaar de kaalslag van christelijk Nederland tamelijk onverschillig aanschouwt, doch ook geen jubelstemming vertoont van 'dit is nu wat we altijd gewild hebben'. Het levensbeschouwelijk vacuum dat zich in veler privédoemine voordoet, uit zich maatschappelijk in een soort ongemakkelijkheid. De ongelovige Bolkestein (wie anders?) was daar de vertol-

ker van toen hij ervoor pleitte het christendom als een van de bronnen van het liberalisme weer op te nemen in het liberale beginselprogramma. (Al weet je het bij Bolkestein nooit helemaal zeker; hij kan het ook bedoeld hebben als vvd-buffer tegen de oprukkende Hollandse islam).

Afnemend beschavingspeil?

Nu is het vraagstuk waarover het hier gaat eigenlijk te complex om in dit bestek recht te doen (dat vermoeden had ik op de vorige pagina al). Secularisering is een veelomvattend en lastig fenomeen en in PvdA-kring – waar het barst van gesecculariseerde 'christenen' voor wie solidariteit het laatste geloofsartikel is – hoeft je niet hoog op te geven van de directe relevantie van christelijke waarden. Je raakt dan al gauw de open zenuw van traditionele weerzin tegen hypocriete confessionele politiek.

Het gaat hier, kortom, niet om een thematiek met eenduidige conclusies. Of het seculariseringsproces op termijn kwalijke gevolgen zal hebben, weten we doodgewoon niet. Wat we wel weten is dat de relatie tussen beschavingspeil en godsdienstigheid ook geen eenduidige is. Zie de Verenigde Staten. *God's own country* is tegelijk recordhouder liederlijkheid en boosaardigheid. En Pat Buchanan met zijn Christelijke Coalitie zou je op een beschavingschaal van 1 tot 10 toch beduidend lager zetten dan Bill Clinton.

Dus om nu met het wegwijnen van het christelijke geloof de morele noodtoestand uit te roepen, ligt niet direkt in de rede.

Uit onderzoek blijkt ook dat er in het seculariserende Nederland geen *Durkheimiaanse anomie* is uitgebroken. Mensen blijken, anders dan de anomie-theorie bevoogt, zonder helder zingevende levensbeschouwing niet gedesoriëteerd te raken. Van massale gevoelens van zinloosheid en massale vatbaarheid voor irrationeel en normloos gedrag is niet echt veel gebleken. Voor een deel wordt dat verklaard, doordat – zoals dat heet – christelijke normen 'algemeen' zijn geworden. Het 'Gij zult niet doden' is nog tamelijk populair. Voor een ander deel spelen economische welvaart en onze hoogontwikkelde verzorgingsstaat vermoedelijk een rol. Deze laatste is zelfs een soort pseudo-god. Want waar religie en christendom in de kern gaan om vragen als de willekeur van het noodlot of de tragiek van het menselijk lijden, zijn dat nu juist vraagstukken, waaromheen – evenzeer tekortschietend – verzorgingsarrangementen zijn ingericht als verzekering tegen armoede, ziekte, sterven en gebreken.

Het is evenwel een open vraag hoe ons stelsel van normen en waarden het zal houden bij langdurige tegenspoed of bij de verstoringen en omwentelingen zoals door Daniel Bell geschetst. En hoe de publieke moraal zich zal ontwikkelen bij verdergaande secularisering, wanneer een belangrijke fundering van onze waarden en normen compleet weggevalen zal zijn. Solidariteit, mensenrechten, hoe vergaat het dergelijke concepties wanneer zij volledig los komen te staan van de

H O O F D E N & Z I N N E N

christelijke traditie waaraan zij schatplichtig zijn?

Nu de mens klaarblijkelijk aan zichzelf als zingevoer is overgelaten, zich opwerpend als vormgever van zijn eigen bestaan, bekruipt mij een heimwee naar denkers als Sartre, Camus en Fromm. Voor het nodige tegenwicht zullen we hun notie van 'angst voor vrijheid' en 'gedoemdheid tot vrijheid' hard nodig hebben tegen het wat oppervlakkig, overmoedig individualisme, waarmee de postmoderne mens het tegenwoordig schijnt te moeten stellen. Hun

benadering van het menselijk tekort dreigt echter mee weggespoeld te raken, daar waar levensbeschouwing en zingevoering een 'vergeten taal' zijn geworden.

Heimwee krijg ik ook naar het CDA. Omdat deze politieke groepering vrijwel als enige waardegeoriënteerde discussies probeert te ontketen en daarmee het *materialistische paradigma* van de hedendaagse politiek probeert te ontstijgen. Je kunt je twijfels hebben bij de harde sociaal-economische voorstellen uit het CDA-bezinningsrapport *Nieuwe*

wegen, vaste waarden; het vertoog waarin de analyse is vervat is er een die voorbijgaat aan het instrumentele beheersingsdenken van technocratische politiek en aan het maatschappelijk klimaat van onverschillig agnosticisme. Het geworstel van het CDA met het seculariseringsproces is uiterst relevant voor de 'voor-politieke' openbare meningsvorming over *wat mensen bindt*. Zoveel is duidelijk: er is meer tussen hemel en aarde dan markt en staat alleen.

RENÉ CUPERUS

Medewerker WBS/redacteur S&D

Rectificatie

Bij het artikel van J. Schuijjer over 'Sexuele integriteit en rechtsbescherming', gepubliceerd in het januari-nummer van S&D, werd vermeld dat de auteur werkzaam is bij de OESO in Parijs. Hij laat weten dat hij geen prijs stelt op deze vermelding, en dat er geen enkel verband is tussen het artikel en zijn beroepsmatige werkzaamheden bij de OESO.

De redactie heeft een dergelijk verband ook niet willen suggereren – zoals ze ook de vermelding 'op persoonlijke titel geschreven' in S&D altijd achterwege laat. Artikelen die op andere titel geschreven zijn, worden niet geplaatst.